

**Vladas Sirutavičius**

Obecně lze integraci Litvy do NATO a Evropské unie hodnotit jako geopolitickou a geokulturní revoluci; jako významný historický přelom, jenž zásadním způsobem změnil geopolitickou a geokulturní situaci země. Zaznívá ovšem i názor, že se Litva do euroatlantických struktur začlenila přirozeně. Litva, dočasně oddělená železnou oponou, se po jejím pádu jen vrátila tam, kde již dříve byla, tj. do náruče západní Evropy.

Tvrzení, že integrace Litvy do západních struktur byla převratným procesem, podporuje několik argumentů. V odborné literatuře se obvykle uvádí, že z hlediska geopolitického a geokulturního byla situace Litvy a moderního litevského národa (stejně jako ostatních pobaltských států a národů) specifická a citlivá. Podle klasických geopolitických teorií je Litva (tak jako její nejbližší sousedé Lotyšsko a Estonsko) obvykle řazena do sféry vlivu *heartlandu*, tj. Ruska. Rovněž novější geopolitické teorie začleňují baltské státy (mezi nimi i Litvu) do sféry životně důležitých zájmů Ruska, a to i přesto, že jim přiznávají určitou soběstačnost (angl. *self-sufficiency*). Z hlediska geokulturního, ačkoliv byla uznána svébytnost litevské společnosti (a také ostatních pobaltských společností), se zároveň zdůrazňuje fakt, že se Litva (pobaltské státy) nachází na okraji západní civilizace, přesněji řečeno na rozhraní západní a východní civilizace.

Na druhou stranu nelze přehlédnout ani skutečnost, že se na konci 20. století, kdy Litva získala nezávislost, začalo řešení otázek bezpečnosti a prosperity společnosti a státu dávat čím dál více do souvislosti se západními strukturami. Je pravda, že se koncem 80. a počátkem 90. let objevovaly nejrůznější vize neutrality, včetně takzvané finlandizace. Tyto vyhlídky však byly hodnoceny spíše záporně a neměly prakticky žádný významnější dopad na politiku státu. Orientace na západní struktury v souvislosti s bezpečností a prosperitou státu připadala logická a přirozená poměrně velké části litevské společnosti. Zprvce obě západní struktury – NATO a Evropské společenství – byly organizacemi, které mohly nejefektivněji vyřešit otázky bezpečnosti, ekonomického růstu a sociální rovnováhy. NATO coby vojensko-politická obranná aliance, která se právem mohla pyšnit tím, že vyhrála studenou válku, měla zaručit „tvrdou“ a Evropské společenství (Evropská unie), které vytvořilo funkční model prosperity státu, ekonomickou, sociální neboli „měkkou“ bezpečnost. Z druhého integrace do euroatlantických struktur měla Litvě, stejně jako ostatním středo- a východoevropským státům, pomoci překonat sovětské dědictví a přispět k upevnění demokratického liberálního státu. A konečně nelze opomenout ani fakt, že k integraci – především do NATO – vybízel

složité a rozporuplný vývoj liberalizace a demokratizace Ruska. Situace v Rusku po parlamentních volbách v roce 1993 dokázala, že v zemi stále více sílí protizápadní, neoimperialistické síly.

V tomto textu nebudeme podrobně popisovat konkrétní nástroje, pomocí nichž Litva, podobně jako ostatní pobaltské státy, přešla po získání nezávislosti do sféry vlivu západních struktur, nebudeme posuzovat výkony litevské diplomacie při plnění různých „domácích úkolů“, ale zastavíme se u některých obecnějších aspektů integrace. Probereme některé významné geopolitické, politické a geokulturní okolnosti, které ovlivnily integraci Litvy do západních struktur. Konkrétně se dotkneme zaprvé obdobných aspektů rozšiřování západních struktur (NATO a EU) na východ; zadruhé nejednotného pohledu západních států na toto rozšiřování, obzvláště co se týče pobaltských států; zatřetí principu dobrých vztahů se sousedy.

Objektivní předpoklady pro rozšíření západních struktur na východ vznikly po rozpadu sovětského systému. Poté, co Sovětský svaz v čele s M. Gorbačovem zvolil zmírnění napětí a užší spolupráci se Západem, uznal zásady svobodného výběru, neútočení a nevměšování a zdržel se užití síly, bylo zřejmé, že Moskva nemůže obstát v geopolitické konkurenci se Západem a začíná se stahovat ze střední a východní Evropy. Rozšiřování ve zmíněném regionu bylo považováno za prostředek vyvažující hrozbu, že by se tento region mohl stát ohniskem mezinárodního napětí a poměrování sil. Proto se často říká, že se rozšiřování euroatlantických struktur na východ stalo jedním z nejvýznamnějších pilířů dalšího posilování bezpečnosti celé Evropy. Zároveň je třeba mít na paměti, že západní struktury hodnotily možnosti rozšiřování v postsovětském prostoru zdrženlivě. Tento odstup zapříčinilo několik významných okolností: zaprvé jistá neurčitost stran nových kandidátských zemí. Jinak řečeno, existovaly pochybnosti, zda se novým státům podaří splnit kritéria demokracie a tržní ekonomiky; zadruhé poměrně rychle začala vycházet najevo tendence posuzovat kandidáty odlišně v závislosti na jejich geopolitické poloze, zatřetí rozšiřování z pohledu Západu nesmělo odporovat principu dobrých vztahů s demokratizujícím se Ruskem.

V tomto kontextu byly stanoveny podmínky pro rozšíření. Již v červnu 1993 se v Kodani konalo zasedání Rady Evropské unie, na kterém byla poprvé stanovena směrnice přijmout do EU ty státy střední a východní Evropy, které o to projeví zájem. O něco později, v lednu 1994, byla v Bruselu na setkání špiček NATO potvrzena připravenost přijmout nové členy. V roce 1995 vyšla Studie o rozšíření NATO (Study on NATO Enlargement). Rozšíření

Aliance je v ní podloženo snahou zajistit v euroatlantickém prostoru stabilitu a bezpečnost. Potenciálním kandidátům byly předloženy následující požadavky: fungující demokratický politický systém (svobodné a transparentní volby, respektování lidských práv a svrchovanost zákona), fungující tržní ekonomika, ochrana práv národnostních menšin opírající se o zásady OBSE, dobré vztahy se sousedními státy a závazek řešit mezinárodní spory mírovou cestou. Obecně vzato výše uvedené požadavky souvisely i s připraveností na členství v EU. Z hlediska politických požadavků se tudíž připravenost na členství v NATO a EU značně překrývají.

Poté, co v srpnu 1993 z Litvy bylo staženo vojsko pod jurisdikcí Ruské federace, se litevská vláda koncem téhož roku rozhodla ucházet o členství v NATO. Toto rozhodnutí bylo formálně podloženo usnesením Parlamentu Litevské republiky a zároveň dopisem prezidenta Algirdase Brazauskase generálnímu tajemníkovi NATO. Rovněž došlo k pokusům prohloubit vztahy s Evropským společenstvím. V roce 1992 podepsaly Litva a ES dohodu o hospodářské spolupráci a v únoru 1993 Deklaraci o politickém dialogu ES a Litvy. Je sice pravda, že podobné dohody ES podepsalo s mnoha zeměmi světa, ovšem téhož roku se začala projevovat tendence ES vydělovat pobaltské státy z okruhu ostatních zemí bývalého Sovětského svazu (z prostoru takzvaného Společenství nezávislých států). To na druhou stranu ještě neznamenalo, že ES chápe Litvu jako ostatní země střední Evropy. Obecně je třeba podotknout, že ES a později i EU uplatňuje vůči novým postkomunistickým státům střední a východní Evropy dvě odlišné politické strategie. Vůči bývalým satelitům Sovětského svazu neboli středoevropským státům uplatňuje strategii dohod. (První z nich byly s těmito zeměmi podepsány už v roce 1991.) Vůči bývalým sovětským republikám neboli státům východní Evropy ES prosazovalo takzvanou strategii spolupráce, která se opírala o dohody o partnerství a spolupráci. (První dohody tohoto typu byly podepsány v roce 1994.) Přestože se pobaltské státy nacházely v osobitém postavení (na rozhraní těchto dvou přístupů), stále více se blížily modelu vztahu ES a států střední Evropy. To se zřetelně projevilo na zasedání Rady v Kodani v roce 1993. Přijaté dokumenty, v nichž jsou pobaltské státy zmíněny ve zvláštním oddíle, předjímají možnost uzavření asociačních dohod. Nejvýznamněji vztahy mezi EU a Litvou pokročily v letech 1994 a 1995. V červnu 1995 byla podepsána Evropská dohoda a v prosinci téhož roku Litva oficiálně podala přihlášku ke členství v EU. Za zmínku stojí i to, že Litva byla k zahájení vyjednávání pozvána později než ostatní země střední Evropy, až v prosinci 1999.

Podobné tendence jsou příznačné i pro rozšiřování NATO. Do první vlny rozšíření Aliance po studené válce se Litva nedostala. Na setkání špiček ve Washingtonu v dubnu 1999, kdy byly do Aliance přijaty tři středoevropské země, však zaznělo, že rozšiřování tímto nekončí a že NATO (podle článku 10 Severoatlantické smlouvy) bude nadále uplatňovat politiku „otevřených dveří“. Ve strategické koncepci NATO přijaté téhož roku se k otázce rozšiřování Aliance uvádí: „[NATO] předpokládá, že pozve ke vstupu do Aliance státy, které o to jeví zájem a jsou schopné přijmout odpovědnost a závazky spojené se členstvím, pokud přijetí těchto států poslouží politickým a strategickým zájmům Aliance, posílí její efektivitu a přispěje k bezpečnosti a stabilitě Evropy. Západní politici a analytici, skepticky či negativně hodnotící perspektivy členství pobaltských států v Alianci, tvrdili, že právě zapojení Litvy, Lotyšska a Estonska tento vojenský blok neposílí, ale může jej naopak oslabit. A to především proto, že tento krok zhorší vztahy s Ruskem, což by mohlo destabilizovat bezpečnost v Pobaltí a v Evropě vůbec.

Praktické naplnění principu dobrých vztahů se sousedy, v první řadě s Ruskem, se stalo důležitým faktorem při integraci do západních struktur. Vztahy Litvy a Ruské federace se vyvíjely nezvyklým způsobem. Po značně složitém vyjednávání byla v roce 1995 vyřešena otázka ruského vojenského tranzitu do Kaliningradské oblasti přes území Litvy. Zemím se podařilo dosáhnout kompromisu. Litva se i nadále snažila rozvíjet spolupráci s Kaliningradskou oblastí, čímž demonstrovala, že tato ruská exkláva není překážkou integrace Litvy do západních struktur. K dobrým vzájemným vztahům přispěla i smlouva o státní hranici podepsaná Litvou a Ruskou federací v říjnu 1997.

Úspěšně byly konsolidovány vztahy s dalším sousedním státem: Polskem. V dubnu 1994 byla podepsána dohoda o přátelských vztazích a spolupráci. Varšava se tak pro Vilnius stala významným integračním mostem.

Je třeba zmínit, že politika Litvy udržovat dobré vztahy se svými sousedy a s Ruskem zvláště odpovídá tendencím ve vztazích Západu a Ruska. Jinak řečeno proces rozšiřování euroatlantických struktur na východ obnáší i zapojení samotného Ruska. V květnu 1997 podepsalo NATO s Ruskem dohodu, na základě které byla vytvořena Stálá společná rada NATO–Rusko. (Mimoходом Evropská unie s Ruskem v červnu 1994 podepsala Dohodu o partnerství a spolupráci. Tato dohoda vstoupila v platnost v prosinci 1997.) Formálně bylo cílem nově vzniklé bilaterální struktury zapojit Rusko do bezpečnostních akcí Severoatlantické aliance. Zároveň vládla naděje, že se tímto způsobem sníží odpor Ruska vůči rozšiřování NATO. Poměrně rychle se však ukázalo, že Rada není účinným nástrojem úpravy vztahů mezi NATO a Ruskem. Vztahy západních struktur (v první řadě NATO) a Ruska

prošly po studené válce jak fázemi napětí, tak i fázemi uvolnění, spolupráci střídal vztahy blízké konfrontacím. K tomu došlo po krizi v Kosovu: Kvůli vojenskému zásahu NATO proti Srbsku v roce 1999 byly vztahy Aliance a Ruska prakticky přerušeny. Rusko obvinilo Západ z agrese (formálně NATO k vojenské operaci přistoupilo bez mandátu OSN).

Vztahy NATO a Ruska byly obnoveny až koncem roku 2001. Formálně k jejich obnovení došlo v květnu 2002 založením nové Rady NATO–Rusko. V zakládacím aktu je uvedeno, že v Radě jsou Rusko i Aliance rovnocennými partnery ve sférách, kde se jejich zájmy kryjí. V listopadu téhož roku na zasedání vedoucích představitelů NATO v Praze byla Litva přizvána k přistoupení do Aliance. (Stojí za povšimnutí, že po nejrůznějších peripetiích Litva na jaře 2003 dokončila vyjednávání s EU a podepsala dohodu o vstupu do Unie.) Nepřehlédněme ani okolnost, že po teroristickém útoku na USA 11. září 2001 se Rusko v podstatě přestalo stavět proti integraci pobaltských států do NATO a tento záměr pouze označovalo za „neracionální“. Litevští badatelé vysvětlují tuto změnu postoje Ruska několika způsoby: V kontextu boje proti globálnímu terorizmu Moskva usiluje o sblížení s USA a uzavření strategického partnerství s Washingtonem. Tím by se upevnilo mezinárodní postavení Ruska a byly by vytvořeny předpoklady pro prohloubení sblížení Ruska se Západem; zároveň není zavrhována ani domněnka, že Rusko přestalo klást odpor rozšiřování NATO do Pobaltí a deklaruje podporu USA v boji proti globálnímu terorizmu ve snaze snížit vliv USA v Evropě a „získat volnou ruku“ v prostoru bývalého Sovětského svazu.

A ještě jedna důležitá okolnost: integrace Litvy a ostatních pobaltských států do euroatlantických struktur (v první řadě do NATO) nebyla ze strany západních států jednotná. Rozhodující „ano“ v otázce začlenění pobaltských států do Aliance vyřkly USA. Tuto skutečnost můžeme odůvodnit různými způsoby. Můžeme se domnívat, že motivy USA byly spíše idealistické – Washington tím důsledně završil svůj odmítavý postoj vůči anexi pobaltských států. Je rovněž možné, že Washington svou podporou rozšíření NATO do Pobaltí sledoval dalekosáhlé strategické cíle – zmenšit vliv Ruska v baltském regionu a ve středovýchodní Evropě vůbec a zvýšit svůj vliv v Evropské unii. Rozhodnutí USA mohl ovlivnit i boj s globálním terorizmem. Ten se stal po roce 2001 nejdůležitějším aspektem zahraniční politiky USA. Noví členové západních struktur mohli pomoci vyvážit často skeptický pohled „starých“ západoevropských spojenců USA na strategické cíle boje s globálním terorizmem. Tato tendence vyšla najevo, když Spojené státy rozpoutaly válku v Iráku.

Ať to bylo jakkoliv, na jaře roku 2004 se Litva stala členem NATO a EU. Začlenění Litvy do euroatlantických struktur lze bezpochyby hodnotit jako událost převratnou – moderní litevský národ a litevský stát ve své poměrně krátké historii ještě nikdy neměly takovou záruku „tvrdé“ a „měkké“ bezpečnosti jako nyní. V zásadě bychom tímto konstatováním mohli udělat tečku za tímto příspěvkem. Ale... Poslední dobou v Litvě stále častěji zaznívají pochybnosti o zárukách bezpečnosti ze strany západních struktur. Jako by se Litva po pěti letech formálního členství v NATO a EU necítila bezpečněji. Nebudeme se pouštět do dohadů, proč tomu tak je. Připomeňme pouze jednu tezi: Litvu, stejně jako ostatní středo- a východoevropské země, nemohou západní struktury ubránit, pokud ony samy bezpečnost nepředpokládají.